

Maak geen godenbeelden (Het tweede gebod)

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Exodus 20, 3-6

2^e schriftlezing: Kolossenzen 1, 15-23

3^e schriftlezing: Johannes 1, 1-18

Inleiding

Tussen Pasen en Trinitatis is er in de Regenboogkerk een serie diensten met als onderwerp de Tien Geboden. Zo nu en dan vraagt iemand zich af, vroeger werd toch iedere zondag in de kerk de wet gelezen? Vaak wordt de lezing uit het Oude Testament niet zo verstaan, terwijl deze wel zo is bedoeld. De wet blijkt een verhaal te zijn, dat telkens opnieuw wordt beleefd. Het is Jezus zelf die ons heeft geleerd in de Thora niet een wetboek van strafrecht te zien, maar een weg ten leven. Vandaag gaat het over de van oudsher gevoelde huiver om het heilige te verbeelden.

Thema: Maak geen godenbeelden (Het tweede gebod).

Gemeente van Christus,

Maak geen godenbeelden. Wat kan daarvan de betekenis zijn in een cultuur die werkelijk bol staat van de beelden? Mensen in de 21^e eeuw leven met een continue stroom aan telkens weer andere beelden. In krachtige expliciete beelden worden ontelbaar veel boodschappen aan ons opgedrongen. Het kan niet anders, dat doet iets met ons. Mensen die opgroeien in een samenleving als de onze zijn betoverd door beelden, beelden en nog meer beelden. Dat doet iets met woorden. De kracht van taal is op retour. 'Words, words, words,' ach wat zijn woorden! Het is de verzuchting van Hamlet, prins van Denemarken. De afgelopen week, 23 april, werd zowel de geboorte- als de sterfdag herdacht van William Shakespeare, een van de grootste woordkunstenaars ooit.¹ Zijn geboorte, 450 jaar geleden wordt groots gevierd. Maar taal verliest terrein ten gunste van het beeld. Mensen willen zien en als het kan tasten. Echt luisteren is moeilijk, wordt snel saai, vergt een concentratie waaraan wij langzamerhand niet meer zo zijn gewend. Misschien bent u nog groot geworden in een kerk waarin het luisteren centraal heeft gestaan. De onzichtbaarheid van God werd theologisch verstaan. Het was door het woord dat een verborgen God zich kon openbaren aan de mensen. Juist door het woord werd het 'zicht' op God niet ontnomen door hinderlijke beeldvorming van anderen. Juist in woorden konden de Schriften klinken. Alleen in het woord konden de geboden van God werkelijk worden verstaan.

Mozes ontvangt de wetgeving op de Sinaï. Dat zijn woorden. Ze zijn weliswaar in stenen gegrift en dus

aan materie gehecht. Toch zijn het woorden. Het zijn woorden over goed en kwaad. Ze zijn bestemd om richting te geven aan het leven. Het is ethiek. Maar wat wordt Mozes bij zijn afdaling gewaar? Zijn volk danst rondom een gouden kalf. Dat is een beeld. Mensen verlangen een tastbaar beeld. Wachten op woorden is niet genoeg.

In zijn drift om hun ongeduld smijt Mozes de woorden die hij nog maar net van God had ontvangen kapot.² Maar gelukkig zijn woorden niet kapot te krijgen. Er komt een nieuwe kans. Toch blijft het altijd spannend. In dit bijbelverhaal over het ontvangen van de Tien Woorden, wordt vele eeuwen spanning rond het goddelijk gebod samengevat. Talloze malen is die spanning enorm opgelopen. Eindeloos moeten die woorden opnieuw worden uitgelegd in telkens weer andere context. Vele geboden, alle 613 *mitswo*t, worden uit de Tien Woorden afgeleid. Maar dat is niet alles. Niet voor niets kennen de Joden naast de schriftelijke traditie vanuit de Sinaï ook een mondelinge traditie. Jezus van Nazareth staat op een cruciaal punt in de geschiedenis. Hij wijst op het ultieme belang van de liefde bij het uitleggen van de wet, want terwijl er van Gods wet niets maar dan ook niets verloren zal gaan, geen tittel en geen jota, draait tenslotte alles om de liefde:

Heb de Heer, uw God, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand. Dat is het grootste en eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: heb uw naaste lief als uzelf.³

Zo nu en dan vraagt iemand in ons midden zich af, vroeger werd toch iedere zondag in de kerk de wet gelezen? Dat klopt. Vroeger kenden de meeste reformatorische kerken een liturgie gebaseerd op wetslezing, schuldbelijdenis en genadeverkundiging. In oude kerken zie je nog wel de Tien Geboden op grote borden aan de muur hangen achter de preekstoel, bijvoorbeeld hier in Hilversum in de Grote Kerk. Zo belangrijk werden ze gevonden. Of mensen in de praktijk werkelijk in staat waren zich iedere zondag even zondig te voelen, dat is de vraag. De bedoeling was dat na ernstig zelfonderzoek, mensen hun tekortkomingen zouden belijden in hun hart voor God,

om zich daarna bevrijd te voelen vanwege Gods onmetelijke ontferming. Het was dus een soort biecht ingebed in de liturgie. Nogmaals, ik kan mij bijna niet voorstellen dat iedereen dit iedere zondag opnieuw werkelijk inhoudelijk kon beleven.

Wij kennen tegenwoordig het kyriegebed waarop, behalve in de feestloze tijd, het gloria volgt. In het kyriegebed is onze schuld opgenomen. Maar het is meer dan dat. Het is heel de ellende van de schepping. Tegenover de roep vanuit de tekortkoming van de mens en de tragiek van het leven, staat dan de heerlijkheid Gods. Een reusachtige plus staat dus tegenover een geweldige min, in een spanningsveld als, bij wijze van spreken een enorme batterij. In die spanning gaan wij als gemeente de bijbel lezen.

Vrijwel iedere dienst lezen wij uit de Thora, de profeten of de geschriften. Vaak wordt die lezing uit het Oude Testament vandaag dan niet verstaan als een wetslezing, terwijl deze lijkt mij wel zo is bedoeld. De wet blijkt een verhaal te zijn, dat telkens opnieuw wordt beleefd. De Tien Geboden vormen de kern van de vijf boeken van Mozes, de Thora. Maar de Thora op zijn beurt is de kern van de Tenach, de verzameling van de heilige boeken van de Joden, ons Oude Testament. En terwijl de Joden dan verder gaan met Talmud en andere uitleggende geschriften, hebben wij het Nieuwe Testament.

Het Nieuwe Testament schaft de wet niet af, integendeel! Het is Jezus zelf die ons daarin leert in de Thora niet een wetboek van strafrecht te zien, maar een weg ten leven. Dat is heel Joods. Dit heet 'halacha', van het joodse werkwoord 'halach', dat is gaan. Je gaat je levensweg als een pelgrimage. Het hele jodendom is erop gebouwd. Het eindeloos opnieuw bevragen van de Schriften en daarover discussiëren betekent in telkens weer nieuwe omstandigheden communiceren met de Schriften. Dat is dynamisch. Dat leeft als het goed is.

Ondertussen bleef er eigenlijk in alle drie de grote monotheïstische godsdiensten een grote terughoudendheid om dingen vast te leggen in beelden. Het tweede gebod is een expliciet beeldverbod. Maar wat betekent het? Niet alleen voor het orthodoxe jodendom, maar ook voor de islam en delen van het christendom, was de consequentie in ieder geval dat het afbeelden van God verboden was. Maar dat niet alleen! Omdat de mens in zijn beeld geschapen was,⁴ voelde men zich ook niet gerust over het afbeelden van mensen. Het zal u niet verbazen dat dit grote gevolgen heeft gehad op de ontwikkeling, beter gezegd het gebrek daaraan, van de beeldende kunsten in verschillende culturen. Tot op de dag van vandaag is met name de islam wars van het afbeelden van mensen en dieren. De enorme ontwikkeling van de schilderkunst als een spiegel van de tijd, zoals wij die

in het Westen kennen, is ondenkbaar in het Midden Oosten. Op tal van plaatsen zijn de mozaïeken vernield, de gezichten van menselijke figuren op fresco's uitgekraast en prachtige iconen verloren gegaan in religieus gemotiveerd geweld. Mijn moslim vriend hier in Hilversum heeft zelfs geen foto's van zijn eigen kinderen aan de muur hangen. Dit zou Allah onwelgevallig zijn.

Niet alleen de moslims, maar ook de christenen hebben geworsteld met het beeldverbod. Wij kennen ook een christelijk iconoclasmie in het Byzantijnse Rijk van de 7^e - 9^e eeuw. In ons eigen land kennen we zelfs een Beeldenstorm. In 1566 raasde, bij het begin van de Opstand waaraan ons land zijn bestaan te danken heeft, een fanatiek calvinistische woede door de Nederlanden en vele beelden zijn vernield. Ga maar kijken naar de lege muren en pilaren van de Domkerk in Utrecht. Kaalheid is ervoor terug gekomen. U kent het: Nauwelijks versieringen in de kerk. Soberheid troef. Het zuivere Woord van God, niet met beelden belast, moet het doen. Wat daarvan afleidt was voor de Reformatie vanouds, eigenlijk uit den boze. De grap die wel eens wordt gemaakt is dat de belangrijkste kunstenaar die een bijdrage mocht leveren aan de inrichting van de protestantse kerk, dat was de stukadoor.⁵ In de Oosterse kerk is na veel, en bloedige strijd toch gekozen voor een beperkte opvatting van het beeldverbod. Na eeuwen strijd slaagde keizerin Theodora van Byzantium in 843 er in door het Concilie van Constantinopel het beeldverbod definitief op te laten heffen. Tweedimensionale beelden, aan strenge regels gebonden, mochten worden vereerd. Dat zijn dus iconen. Dit wordt vandaag nog altijd gevierd met het feest van de Orthodoxie.

Een van de belangrijkste teksten die in de hele verbeeldingsdiscussie in de kerk vanouds een rol heeft gespeeld is Kolossenzen 1,15, waar over Christus wordt gezegd:

Beeld van God, de onzichtbare is hij,
eerstgeborene van heel de schepping...⁶

Hier heeft men het antwoord gezocht. Of, zoals de evangelist Johannes zegt: 'Niemand heeft ooit God gezien, maar de enige Zoon, die zelf God is, die aan het hart van de Vader rust, heeft hem doen kennen.' In Jezus Christus zelf is dus de oplossing in een compromis gezocht.

U weet het, ook in onze kerk kunt u iconen aantreffen, zij het niet van God, dan toch wel van Christus. Wij maken gebruik van kaarsen en van liturgische kleuren. Wij willen plaats geven aan de kunst. Wij hebben zelfs een beamer, waarmee wij, onvoorstelbaar voor onze voorouders, in een protestantse kerk afbeeldingen op de muur boven de preekstoel kunnen laten zien. Ik

denk dat wij er goed aan doen ontspannen om te gaan met een veranderende cultuur. Daar hoort wel bij dat we ook niet gaan overdrijven. Een afbeelding kan mooi zijn. Kunst en religie bieden beide oriëntatie in een chaotische wereld. Het is goed en werkelijk verrijkend wanneer godsdienst en kunst elkaar treffen in de kerk en over en weer vragen stellen. Wij leven niet bij woorden alleen. Het oog wil ook wat en in feite zijn al onze zintuigen ontvankelijk voor de schoonheid van de schepping. Maar geen enkele verbeelding verdient een absolute claim. Geen enkel beeld gaan wij aanbidden.

Maar hoe hoor je dan de Tien geboden? Ik bedoel hoe versta je dan de bedoeling in iedere keer weer een andere context, in een voortdurend veranderende wereld? Tenslotte maakt het, denk ik, heel veel uit of je de Tien Geboden durft te horen als de fundamenten voor een ethiek die telkens opnieuw de actuele situatie volstrekt serieus neemt. Een loutere goddelijke gebodsethiek eist slechts een mechanische uitvoering. Maar dan ga je op den duur over lijken. Jezus laat zien in al zijn optredens dat God een dergelijke 'Befehl' is

'Befehl'-gehoorzaamheid niet vraagt. Hij is steeds op zoek, niet naar de letter, maar naar de geest van de wet. Jezus schrijft niet in steen, maar in het zand.⁷ Sterker nog, het is juist door ons niet te verschuilen achter de autoriteit van God dat wij aan zijn opdracht beantwoorden. Jezus is Gods Woord door mensen serieus te nemen. Communicatie tussen het heilige en de wereld komt op gang. De schepping functioneert.

Amen.

Uitzending en zegen

Als u van hier gaat, weest ervan verzekerd dat u gezegende mensen bent. U bent gezegend met een God die niet gezien kan worden. Juist zo is hij de verborgene die zich openbaart wanneer hij dat wil op het moment dat U hem zoekt met heel uw hart.

De genade van onze Heer Jezus Christus,
de liefde van God,
de gemeenschap van de Heilige Geest,
met jullie allen.

Noten

¹450 jaar geleden geboren, 1564-1616.

²Exodus 32-33.

³Matteüs 22, 37-39

⁴Cf. Genesis 1,27

⁵Bijv. door Hans Jansen, hoorcollege op cd, Islam.

⁶Christus is 'proototokos' (Grieks) beelddrager bij uitstek. Cf. Marion, J.-L., *Dieu sans l'Etre*, Paris 1991. Christus is het 'gesatureerde fenomeen', oververzadigd van intuïtie en daardoor 'objectief' geworden openbaringsmoment Gods.

⁷Johannes 8, 1-11.

Figuur 1: Mozes en de tafelen der wet, 1659, Rembrandt van Rijn, Gemäldegalerie Berlin

Figuur 2: Iconoclasm Johannes Grammaticus, 9^e eeuw, Chludov Psalter